

Een geval van kwakzalverij in 1733

Els van den Heuvel-de Jong

Zaterdag 21 maart 1733 glipt een achtenvijftigjarige landloopster, genaamd Sara van Magt, weduwe van Francois La Croij, de stad Gouda binnen en neemt haar intrek in het 'slaephuijs' van een snijder in de Vogelenzang. Van daaruit begint zij nog diezelfde dag aan haar tocht door de stad. Zij houdt zich bezig met kwakzalverij en andere dubieuze praktijken. In het genoemde 'slaephuijs' komt Sara in contact met twee haar onbekende vrouwspersonen, die allebei Marije heten. Samen met deze twee vrouwen, maar ook in haar eentje, zal Sara van Magt de daaropvolgende dagen haar kostje op een opmerkelijke manier bij elkaar zien te scharrelen.

Die zaterdag, 21 maart, verkoopt zij aan ene Machteltje van Os, huisvrouw van Fredrik Zoet, wonende in de Nieuwstraat, kruiden tegen de tandpijn. Machteltje, ongeveer 27 jaar oud, krijgt de opdracht deze kruiden op mee (een gegiste honingdrank) te zetten en er dan drie of viermaal daags van te drinken. Ze doet wat haar wordt gezegd, hoewel ze 'daer van telkens duijselig van hoeft geworden' is. De kwakzalfster vraagt vier schellingen en een schort voor haar diensten, maar neemt na enige onderhandeling genoegen met slechts één schelling en het schort. Sara belooft de komende maandag terug te komen 'om te sien hoe Machteltje met haer tandpijn voer en of de kruiden haer wel bekomen waren'. In plaats van Sara van Magt arriveren die maandag evenwel twee andere vrouwen (de Marije's) bij Machteltje. Verderop zal blijken dat Sara zelf die dag andere 'verplichtingen' had. De twee medeplichtigen van de kwakzalfster geven aan Machteltje 'twee poeijertjes om in een test met vuur te strooijen, waer door sij, Machteltje, seer benauwt is geworden en van dag tot dag slimmer'. De volgende dag, dinsdag 24 maart, komen de twee companen van Sara van Magt opnieuw in het huis in de Nieuwstraat. Ditmaal verstrekken de vrouwen kruiden tegen het 'graveel' (niersteen) van Machteltjes man, Fredrik Zoet. Door het roken van de kruiden in de kooltest is Machteltje 'heel benauwt en misselijk geworden'.

Als de donderdag daarop Machteltje en Fredrik een kopje thee zitten te drinken komen de twee vrouwen weer op bezoek en vragen of zij een kopje thee mee mogen drinken, 't wellk haer wierd toegestaan'. Als de thee op is raken Machteltje en haar man 'buijten hare sinnen, dat sij beijde saten als stomme mensen en dat wel soo verre, dat sij die twee vrouwluijden uijt het huijs hebben sien gaan, maar niet in staat waren om sulks te beletten'. Als het echtpaar weer tot zichzelf is gekomen blijkt dat de volgende goederen gestolen zijn: 'een silvere beugeltas, vier goude ringen, een swart granaat kettingje in 't goud geset, een paar silvere gespen, een silvere punthaek en nog eenig geld dat in de tas was ter waerde van omtrent twaalf gulden'. Een geluk bij een ongeluk is achteraf dat Fredrik Zoet enige tijd later in Amsterdam een gedeelte van het gestolen goed heeft achterhaald.

In plaats van maandag de 23e maart naar de Nieuwstraat te gaan, begeeft Sara van Magt zich die dag naar het huis van ene Cornelis Endenburg in de Hoefsteeg. Sara maakt de vrouw van Endenburg, Emmerentie van Holland genaamd, wijs dat zij ziekelijk is en dat zij, Sara, 'haer daer van af konde helpen'. Voor zes schellingen koopt Emmerentie 'eenige cruiden, een plaister en een glaesje olij'. Vervolgens draagt de kwakzalfster Emmerentie op 'haer water te bewaren', omdat het echtpaar Endenburg 'vele vianden' zou hebben die zij, Sara, na enige tijd in het water van Emmerentie zou kunnen waarnemen en vervolgens doen verdrijven. De volgende dag, dinsdag 24 maart, verschijnt Sara opnieuw in de Hoefsteeg en vraagt naar het water van Emmerentie, dat deze in een bierglas bewaard heeft. En inderdaad, 'in het dik besonkene van het water' ontwaart

Sara de vijanden van het echtpaar Endenburg. Zij vraagt dan naar een vers hoenderei dat in de urine van Emmerentie gedeponerd moet worden en vervolgens geplaatst op de schoorsteenplank, maar wel zo dat het 'van niemand gesien of gevonden werden'. Hierna vraagt en krijgt de vrouw twee goede schellingen en twee 'sesthalve' alsmede de zilveren gespen uit de schoenen van Cornelis Endenburg, zijn kousenbanden en het beste hemd dat hij bezit. In het hemd knoopt Sara dan de zilveren gespen. Dan vraagt zij een stukje brood met wat zout, 'seggende: het brood is heijlig als mede het zout', en ook het brood wordt in het hemd geknoopt. Verder weet zij nog los te krijgen 'een goud ringetje met valse steentjes, een bloedcoraelde ketting met een goud slotje daaraan en een paar goude bellen'. Ook eist zij een hemd van Emmerentie, maar die antwoordt 'dat al hare hembden vuijl zijn'. Dan vraagt Sara om een wit schortendoek, een servet en een mopsmuts, en rolt vervolgens in het

Jan Steen: *de tandentrekker*.

schortendoek het servet, mopsmuts en het geld. Dit pakje steekt ze bij zich, om, zoals ze zegt 'sij dit goed moet belesen'. In een neusdoek van Emmerentie windt Sara vervolgens het gouden ringetje, de bloedkoralen ketting en gouden bellen en knoopt het geheel in het gekregen hemd van Endenburg. Zij beveelt de 28-jarige Cornelis Endenburg dit pakje onder zijn hoofdpeuw te leggen tot zij, Sara, zal zeggen, 'dat het weder daer van daan wierd genomen'. Verder krijgt zij van Emmerentie nog een keteltje van blik met een koperen bodem.

Daarna vertrekt de kwakzalfster om de volgende dag, woensdag 25 maart, weer te verschijnen. Ze vraagt om het bierglas met het water van Emmerentie, waar het ei in lag. Cornelis Endenburg krijgt de opdracht 'het water sagjes af te gieten en het eij uijt het bierglas te nemen, en hetselve te knopen in een slip van een slaep-laken en dat selve alsdoen te leggen op de knop van een stoel, en verder met handtastinge beloven, dat hij dit niet sal seggen of openbaren aan ijmand'. Dan moet Cornelis met een tang drie slagen geven op het ei in het laken en ook Emmerentie moet dat doen. Sara zelf voert hetzelfde ritueel uit, zeggende dat zij haar ziel moet bevrijden. Nogmaals drukt zij het echtpaar op het hart alles wat zich hier heeft afgespeeld geheim te houden. Dan opent de kwakzalfster de slip van het laken en tovert daaruit een doosje met zwart haar tevoorschijn. Vervolgens schraapt zij met een knipmesje het stukgeslagen ei van het laken en vraagt dan aan het echtpaar Endenburg het lieve sommetje van acht gulden, hetgeen haar echter geweigerd wordt, tot verbazing van Sara: 'Hoe, vertrouwt gij mij dat niet? Ik heb wel sevenhonderd gulden van een ander in handen gehad'. Dan verklaart de kwakzalfster dat zij haar eigen geld zal nemen om te belezen en vertrekt daarop. De volgende dag, 26 maart, duikt ze weer op. Ze vraagt aan Cornelis 'of hij wel gedagt

Adriaen van Ostade: *de kwakzalver*

had dat sij wederom soude sijn gekomen? seggende gij had dat niet gedagt, daer bij voegende, gij hebt een swak gelooff gehad, want gij hebt niet gelooff dat ik weder soude sijn gekomen'. Maar het spel is uit. Al of niet getipt arriveert ene Hendrik Verbrugge 's Heeren dienaar, die de bedriegster heeft gevat en van daer na de gevange poort gebragt'. Met die gevangenpoort wordt de Tiendewegspoort bedoeld.

Vanaf 26 maart tot 28 april 1733 zucht Sara van Magt in de gevangenis. Op 28 april wordt er vonnis gewezen. Aanwezig zijn baljuw Willem van den Kerkhoven, schout der stad Gouda, en de schepenen. Na gedegen onderzaging van Sara van Magt, landloopster, 'geboortig uijt Spangien', besluit 'de Heer eijsser, dat het gedrag van Sara niet is te dulden in een stad van justitie, maer volgens placaten van de Landen van Holland ende West Vriesland, ten afschrik en exem-

pel op het rigoreust behoort te werden bestraft'. De eis is dan de volgende: 'Dat sij gevangene, daer over ter discretie van de Heeren Schepenen binnens camers wel strenge sal werden gesels- wijders met een brief op haar borst waerop met groote letters geschreven PRETENSE WAERSEGSTER EN BEDRIEGSTER door des Heeren dienaars door de stad sal worden geleijd, ende voorts gebannen uijt den Lande van Holland ende West Vriesland haer leven lang, sonder middelen wijders daer weder inne te komen, op poene van swaarder straffe, mitsgaders gecondemneerd in de kosten van hare gevangenis'.

Na de bekentenis van Sara te hebben aangehoord komen de schepenen tot het volgende vonnis: De gevangene zal met een brief op de borst waarop geschreven 'pretense waersegster en bedriegster' door de stad worden geleid en vervolgens verbannen uit de stad voor de tijd van vijftig jaar. De geëiste geseling vervalst. Aldus oordelen de schepenen Hieronimus Goudanus Snels, mr. Hendrik Storm en mr. Gerard van Brandwijk, heer van Bleskensgraaf. Plaats van handeling: de Tiendewegspoort. En zo gebeurt het dat de landloopster Sara van Magt aan het einde van die maand april 1733, ongetwijfeld omstuwd door een joelende menigte, verjaagd wordt uit de stad Gouda, de stad waar zij een goede maand eerder zo ongemerkt was binnengeslopen.

Bronnen

Streekarchief Hollands Midden, Oud Rechterlijk Archief (ORA) 158 fol. 179 fol.184, ORA 169 en ORA 180 fol.50.